

Sanoista sa. *Hahn*, ru. *hane*, sm. *hana* ja kulttuurivaikutteiden valumisesta

Nykysuomen etymologisen sanakirjan mukaan ”Tynnyrin, vesijohdon tms. sulkulaitetta tai eräiden ampuma-aseiden lukon vasaramaista osaa merkitsevä *hana* on lainaa ruotsin sanasta *hane* ’pyssyn hana’, joka on etymologisesti sama sana kuin kukkoa merkitsevä *hane*. Vanhanaikaisen pyssyn hana on muistut-
tanut muodoltaan kukon päätä. Hanaa, säädintä, nappulaa tms. merkitsevä
arkissävyyinen *hanikka* juontuu saman kukkoa merkitsevän sanan deminutiivi-
sesta johdoksesta *hanik*. Ruotsin sanat ovat peräisin alaksaksasta. Suomen kirja-
kielessä *hana* on ensi kertaa mainittu Ericus Schroderuksen sanakirjassa 1637,
ja *hanikka* on mainittu Kustaa Renvallin sanakirjassa 1823”. (Häkkinen 2004,
168.)

Olin itse yhdistänyt *hanan* kukkoon jäljempänä ilmenevin arkeologi-
sin perustein. Etymologinen sanakirja osoittaa, ettei omaksi luultu ajatus ole
mikään uusi oivallus vaan ainoastaan osoitus lukeneisuuteni puutteellisuudesta.
Mikko Bentlinin teoksessa *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte* (2008)
selitys toistuu mutta hieman tarkennettuna ja eri painotuksin: sana ei olisikaan
peräisin ruotsista vaan ”Angesichts der Tatsache, dass dennoch höchstwahrscheinlich
auch bereits im Mittelalter Zapfhähne nach Finnland gelangt waren, ist die Möglichkeit
einer direkten Entlehnung aus dem Mittelniederdeutschen durchaus denkbar,
wenngleich sie nicht ausreichend aufgrund anderer Kriterien wie Lautstand oder
Verbreitung abgesichert werden kann”. (Bentlin 2008, 216.)

Arkeologille hanasta tulevat heti mieleen kaivauksissa löytyvät tynny-
reihin kuuluneet ontot messinkiset tai pronssiset putket, joiden toisessa päässä
olevan paksunnoksen läpi kulkevaan reikään asetettiin sulkimeksi tappi. Sen
yläpään kahvaosa oli usein kukon tai kanan muotoinen. Joissakin, ilmeisesti
vanhemmissa malleissa ei ole varsinaista nokkaa, vaan juoma valui hanasta sul-
kimen alaosan kautta. Toisessa mallissa neste virtasi sulkimen reiän läpi hanan
toisessa päässä olevasta nokasta.

Edellä kuvatunlaisia tynnyrin osia tunnetaan yleisesti ja laajasti Euroo-
pasta. Lueteltakoon tässä esimerkin vuoksi seuraavat maat: Ruotsi (Lindqvist
1964, 14; Dahlbäck 1982, 249, 253–254), Norja (Grieg 1933, 170–171), Latvia
(Asaris 1990, 75); Saksa (Cherry 1980, 175; Falk 1988, 154), Puola (Kowalski
2005), Alankomaat (Baart et al. 1977, 352–356) ja Islanti (Eldjárn et al. 1988,
88). Wittenbergistä niitä tunnetaan Martti Lutherin kotitalosta (Meller 2008,
284–286), mutta valitettavasti ei ainakaan toistaiseksi Lutherin oppilaan, oman

uskonpuhdistajamme Mikael Agricolan kotiseudun Pernajan arkeologisista kaivauksista (Pellinen 2009).

Sen sijaan suomalaisia löytöpaikkoja ovat esimerkiksi Turun Julinin (Kykyri 1984) ja Åbo Akademin tontit (Liisa Seppänen, suullinen tiedonanto) sekä Rettigin palatsi (kuva 1). Toinen suomalainen löytökaupunki on Rauma. Sen Pappilanhaasta on kukollinen hana (KM/hk 2769, 22). Ahvenanmaalta kukkohanoja on löytynyt Kastelholman linnasta (KM/hk 7217, 9) ja Jomalan pappilan kellarista (Hörfors 1988, 170). Uudenmaan löytöpaikkoja on Karjaan Grabbackan kartanolinna (KM/hk 38144, 88), ja Hämeestä niitä on tavattu Vesilahden Laukosta (Majantie–Uotila 2000, 61–63). Satakunnasta on löydetty yksi kukollinen kahvaosa Kokemäen Pyhän Henrikin muistomerkin kohdalta Kokemäenjoen rannasta (KM/hk 5783, 2). Tämä lyhyt luettelo perustuu omiin epäsystemaattisiin muistiinpanoihini ja on hyvin puutteellinen. Löytöjä on varmasti moninkertainen määrä museoiden kokoelmissa tutkijaansa odottamassa.

Erilaisia hanatyyppejä on runsaasti. Puutteellisen aineiston perusteella on vaikea arvioida kukollisten hanojen osuutta kaikista hanatyypeistä. Kukon lisäksi voi aiheena olla muun muassa koira, apilanlehti, ranskanilja, delfiini, avain ja lyyra (ks. tark. Kowalski 2005). Mitä todennäköisimmin kukkohana on kuitenkin ollut suosituin malli. Vesilahden Laukon kartanon kaivauksista on peräisin neljä kokonaista hanaa, joiden sulkimet ovat myös säilyneet. Niistä kolme on kukollisia, ja yhden suljin muistuttaa apilanlehteä (Majantie–Uotila 2000, 61). Laukon tilanne heijastellee kukollisten hanojen suhdetta koko aineistosta.

Suomen hanalöydöistä kovin harva on ajoitettavissa tarkasti. Useimmat niistä ovat irtolöytöjä tai peräisin sekoittuneista kulttuurikerroksista. Viime vuosien kaupunkikaivausten hanoista osa on kuitenkin pystytty myös ajoittamaan. Åbo Akademin tontin kaksi kukollista hanaa ajoittuvat löytöaineiston ja stratigrafian perusteella 1500-luvun lopulle – 1600-luvun alkuun (Liisa Seppänen, suullinen tiedonanto). Rettigin palatsin eli nykyisen Aboa Vetus & Ars Nova -museon alueelta löydetty kukollinen hana on kellarin täytemaasta, jonka yläpuolinen kerros ajoittuu 1600-luvun alkupuolelle (Janna Jokela, suullinen tiedonanto). 1400-luvun lisäksi kukolliset hanat onkin yleensä dateerattu juuri näille vuosisadoille. Tukholman Helgeandsholmenin kaivauksilta hanoja on kuitenkin löydetty jopa jo 1300-luvun kerroksista (Dahlbäck 1982, 250–254; Majantie–Uotila 2000, 62). Tosin tuore saksalainen tutkimus ajoittaa kukkohanat edelleen perinteisesti 1400-luvulta 1600-luvun alkupuolelle (Meller 2008, 284). Turku oli keskiajan Ruotsin toiseksi suurin kaupunki, jonne innovaatiot saapuivat samaa vauhtia kuin valtakunnan pääkaupunkiinkin. Ei ole mitään syytä epäillä, etteivät kukkohanat olisi olleet tunnettuja Turussa samanaikaisesti kuin Tukholmassa.

Löytömiljööt, kaupungit ja kauppapaikka, kartanot ja pappilat sekä linna, kertovat pronssihanallisten tappien kuuluneen porvarien, papiston ja ylimystön nauttimien juomien tynnyreihin. Kun ottaa huomioon Hansan ja saksalaisen

sekä kaupallisen että kulttuurisen vaikutuksen keskiaikana, ei ole järin rohkea johtopäätös esittää, että sana *hana* on tullut kieleemme 1300- ja 1400-luvuilla suoraan alasaksasta ilman välittymistä ruotsin kautta. Mitä todennäköisintä on myös se, että tynnyrien kukollisilla tapeilla varustetut ontot putket ovat nimen takana.

Artikkelin aiheen rajauksen vuoksi joudun valitettavasti jättämään kaiken kukkoon liittyvän antoisan ja monipuolisen sakraalin ja profaanin ikonografian sekä oluen historian ja olutkulttuurin käsittelemättä. En voi kuitenkaan olla mainitsematta, että edellä kuvatun kukkohanan läpi valutettu suomalainen olut oli keskiajan lopulla suuresti arvostettua. Sitä pidettiin 1500- ja 1600-luvuilla parempana kuin ruotsalaista olutta. Syyn arveltiin johtuvan erityisesti maltaista (Masonen 1991, 41). Maine ja herkullinen maku johtivat myös ongelmiin. Todisteena tästä olkoon danzigilaisen kauppiaan Hans Chonnertin kirje heinäkuun puolivälistä vuodelta 1514 Turkuun oppiin lähettämälleen pojalle Hansille: ”Hans, kuulen sinusta huonon uutisen, että sinä olet olutjuoppo, että ahmit itsesi olutta täyteen kuin sika. Se närkästyttää minua suuresti ja on minusta kovin pahaa. Lopeta heti paikalla!” (Pirinen 1940, 17; Masonen 1991, 42).

Kuva 1. Turun Aboa Vetus & Ars Nova -museon näyttelyssä olevat tynnyrin hanat ja niiden kappaleet. Valokuva Linda Hannula / Aboa Vetus & Ars Nova.

Käytetyt lyhenteet

KM/hk = Suomen kansallismuseo / historialliset kokoelmat

Kirjallisuus

- Asaris, J. 1990: Arheologiskie izrakumi Riga un saraju senkapos. Zinatniskas atskaites sesijas materiali par arheologu un etnografu 1988. un 1989. gada petijumu rezultatiem. – *Arheologija*, 71–77. Latvijas Zinatnu akademija Vesturas instituts, Riga.
- Baart, J. – Krook, W. – Lagerweij, A. – Ockers, N. – van Regteren Altena, H. – Stam, T. – Stoepker, H. – Stouthart, G. – van der Zwan 1977: *Opgravningen in Amsterdam 20 jaa stadskernonderzoek*. Amsterdam.
- Bentlin, M. 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluss der Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Cherry, J. 1980: Metal finds from Lübeck. – *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte* 3, 175–178.
- Dahlbäck, G. (red.) 1982: *Helgeandsholmen 1000 år i Stockholms ström*. Monografier utgivna av Stockholms kommun 48. LiberFörlag, Stockholm.
- Eldjárn, K. – Christie, H. – Steffensen, J. 1988: *Skálholt. Fornleifarannsóknir 1954–1958*. Lögberg, Reykjavík.
- Falk, A. 1988: Metallfunde aus der Lübecker Innenstadt. – *25 Jahre Archäologie in Lübeck. Erkenntnisse von Archäologie und Bauforschung zur Geschichte und Vorgeschichte der Hansestadt*, 152–155. Amt für Vor- und Frühgeschichte (Bodendenkmalpflege) 1963–1988.
- Grieg, S. 1933: *Middelalderske byfynd fra Bergen og Oslo*. Oslo.
- Häkkinen, K. 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WS Bookwell Oy, Juva.
- Hörfors, O. 1988: Medeltidsgårdarna i Jomala. – *Sanct Olof* 1988, 158–173.
- Kowalski, K. M. 2005: Mosiezne kurki szpuntove z XV–XIX wieku odkryte w Gdansku. – *Archaeologia Historica Polona* 15/2, 231–249.
- Kykyri, M. 1984: Julinin tontin kaivaukset 1984. Utgrävningarna på Julinska Tomten 1984. – *Museotiedote* 4, 12–14. Turun maakuntamuseo, Turku.
- Lindqvist, G. 1964: Gustav Vasas slottkök. – *Det levande förflutna*. Stadshistoriska avdelningen. Band II. Häfte I, 14–15. Östergötlands och Linköpings stads museum.
- Majantie, K. – Uotila, K. 2000: Laukon löydöt. – Uotila, K. (toim.): *Vesilahden Laukko. Linna, kartano, koti*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IV. Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku.

- MASONEN, J. 1991: De cerevisia. Oluen ryydittämiä ajatuksia varhais historian tutkimuksesta ja tieteidenvälisyydestä. – *Historiallinen arkisto* 96, 35–47. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- MELLER, H. (Hrsg.) 2008: *Fundsache Luther. Archäologen auf den Spuren des Reformators*. Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt. Landesmuseum für Vorgeschichte.
- PELLINEN, H.-M. 2009: *Matka Mikael Agricolan aikaan. Resa till Mikael Agricolan tid*. Pernajan kunta.
- PIRINEN, K. 1940: Juomatalous ja juomatavat keskiajan papistomme keskuudessa. – *Alkoholikysymys* 1–2, 6–19. Suomen akateeminen raittiusliitto, Helsinki.

Jussi-Pekka Taavitsainen
Arkeologia
Juslenia
20014 Turun yliopisto
justaa[a]utu.fi